

ABDULLA AVLONIY ASARLARIDA AXLOQIY TA'LIM
TARBIYANI AKS ETISHI

O'rinboyeva Mubinabonu Iqboljon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti Pedagogika fakulteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Kalit so'zlar: vatan, Turkiston, adabiyot, hijron, axloq, taslim, tarbiya

Annotatsiya: Ushbu maqola Abdulla Avloniy asarlarida axliq, ta'lim va tarbiyaning ahamiyati, vatan tuyg'usi, marifatparvarlik, Avloniy asarlarining bugungi kundagi ahamiyati yoritilgan Vatantuyg'usi eng insoniy, eng mo'tabar tuyg'ulardan biri. Vatanni shunchaki sevish mumkin emas. Uning dardi bilan yasha-moq, uning baxtidan quvonmoq, u bilan faxrlanmoq kerak. Vatan Onadek muqaddas.

Uni qadrlash, e'zozlash, uning shodlik va quvonchiga sherik bo'lish, g'amhasratini baham ko'rish farzand-ning burchi. Avloniy Vatan va uning oldidagi burchni shunday tushunadi. Farzandlar ham har xil bo'ladi. Onaning baxtiga sherik bo'lib, baxtsizligida yolg'iz tashlab ketuvchi farzandlar ham topiladi. Vatanning ham fusunkor tabiatini, bog'-rog'larini xush ko'radi-gan, lekin tashvish va g'amlarini o'ylamaydigan farzandlari yo'q emas. Vatanni, u qanday bo'lmasin, sevish kerak. «Biz turkistonliklar o'z vatanimizni jonimizdan ortiq suy-dig'imiz kabi, arablar Arabistonlarini, qumlik, issiq cho'lla-rini, eskimo'(s)lar Shimol taraflarini, eng sovuq qor va muz-lik yerlarini boshqa yerlardan ziyoda suyarlar. Agar suymasalar edi, havosi yaxshi, tiriklik oson yerlarga o'z vatanlarini tashlab, hijrat qilurlar edi. Bobolarimiz «Kishi yurtida sulton bo'lgun-cha, o'z yurtida cho'pon bo'l», — demishlar». Muallif o'z fikrini xilma-xil misollar bilan asoslashga harakat qiladi. Masalan, u shunday tamsilni keltiradi. Ayrim kishilar o'z hovli-joylarini, mol-mulklarini sotib, Makkaga ziyoratga borishadi. Hatto shularning ham aksari yana o'z vatanla-riga qaytib keladilar. «Buning sababi, ya'ni bularni tortub ke-turgon quvvat o'z vatanlari tuproklarining mehru muhabbatidir...», deydi. Shoirning «Maktab gulistoni» (T., 1916) ga kirgan she'rla-rida bu fikrlar davom ettirilgan. Sening isming bu dunyoda muqaddasdur, Har kim sening qadring bilmas — akdi pastdur, — deb boshlanar edi undagi «Vatan» she'ri. «Hijron so'zi»da esa ona-yurtning kurkam, boy va ulug'vor manzarasi chiziladi. Sharq adabiyotida axloq va odob favqulodda katta o'rin egal-laydi. «Adabiyot» mafhumining o'zi ham odob so'ziga borib taqa-lishi bejiz emas. Sharkda bu mavzuga to'qinmagan she'r axlini topish qiyin. Yozma adabiyotimizning birinchi yirik namunasi «Qutadg'u bilig» o'rta asrning axloq qomusi edi. Alisher Navoiy-ning bu masalaga qanchalar e'tibor berganligi hammaga ma'lum. Sharkda axloq ilmining buyuk allomalari yetishib chikdilar. Sa'-diy Sheroziy shunday buyuk rutbaga

Musharraf bo'lganlardan edi. U o'zining «Guliston» va «Bo'ston» asarlari bilan badiiy ijod-da yangi bir yo'l ochib berdi... Avloniy o'z asarini yaratishda Shayx Sa'diy izidan bordi. Kitobning «Turkiy guliston yoxud axloq» deb nomlanganligi bejiz emas. Avloniy buni kitobning 1917 yilgi ikkinchi nashriga yozgan so'ngso'zida alohida ta'kidlab ko'rsatadi. U shunday yozadi: «Turkiston maktablarida o'z shevamizda yozilmish mukammal «Axloq» kitobining yo'kdigi, afrodi millatning shunday bir asarga tashna va muhtoj ekanlig'i, o'zum

muallimlar jumlasidan o'ldug'imdan, manga ham ochiq ma'lum o'ldi. Shuning uchun ko'p vaqt-lar tajriba so'ngidan adibi muhtaram Shayx Sa'diy usulinda yozmakni, garchi og'ir ish bo'lsa ham, o'zimga muqaddas bir vazifa ado qilaroq va bu kamchilikni arodi ko'tarmakni munosib ko'rdim».

Adabiyotshunoslar hakdi e'tirof etgandaridek, eski o'zbek maktablarida asosiy darsliklardan biri sifatida o'qitilib kelin-gan «Guliston» fors klassikasining eng kurkam, eng «barjastasi» edi. Unga ergashib yozilgan asarlar kup bo'ldi. Abduraxmon Jomiy-ning mashhur «Bahoriston»i, Mo'yniddin Jo'vayniy va Ibn Ka-molposhshoning «Nigoriston», Majididdin Xavofiyning «Gulis-ton»i ham mana shu buyuk obidaga o'ziga xos nazira, o'ziga xos javob, shogirdning ustozga ta'zimi edi. Avloniy ustozdan birgina «usul»-ni olmadi, uning yuksak insonparvarlik ruhi bilan to'liq she'riyatidan ham oziq oldi. Ularning ayrimlarini tarjima qilib asa-riga kiritdi.

Sa'diy bilan Avloniy davrini 600 yildan ortiqroq vaqt ajratib turadi. O'rta asrning buyuk gumanista bilan XX asrdan nafas olgan Avloniyning qarashlarida, tuyg'ularida anchagina farq bor, albatta. Avloniy axloq to'g'risida «Guliston»ga o'xshash bir asar yozar ekan, shu bahonada zamonasining muhim, dardli masalalarini unga g'oyatustalik bilan singdirib keta oldi. Bular huquqsizlik edi. Mustamlakachilik asoratlari bilan bog'liq tutqunlik va tur-g'unlik edi. Din - diyonatning, millat — milliyatning buzili shi edi. Adibni xalqning nochor, g'arib turmushi chuqur o'yg'a soladi: Har kun o'luram shomg'acha man g'amga giriftor, Har shab yonuram otasha parvona kabi zor. Hyech kimsa emas bu mani ahvolima voqif, Man xastayamu millatim o'lmish nega bemor?

Asarning ilk sahifasida keltirilgan bu to'rtlik unga bema-lol epigraf bo'la oladi. Shoir har bir axloqiy tushunchani tal-qin qilar ekan, uni bevosita o'z davri masalalari bilan bog'lay-di va kitobga zamon nafasini olib kirishga muvaffaq bo'ladi. Masalan, asarda «Tarbiyanint zamani» degan qism bor. Unda tar-biyaning uyda, so'ngroq maktab-madrasada olib borilishi haqida ran ketarkan, bunday ishga imkonsiz xalqning og'ir

moddiy tirikchiligi achinish bilan qayd qilingan. «Maqsadi pul, maslagi shuhrat, yuqori maktablarda o'qimagan, «usuli ta'lim» ko'rmagan muallimlar», «matlablari osh, maqsadlari chopon, darslari be-imtihon, isloh yaqinidan yurmagan mudarrislar» o'tkir hajv ostita olinadi. Yoki «Tama'» bobida zamonasida «tama' noni birla qorin to'yg'uzadurgon kishilarning hisobi yo'q»ligini fosh eta-di. Yana bir o'rinda esa

mustamlaka Turkistonidagi erksizlik, chorizm tazyiqi, mehnatkashning mashaqqatli tirikchiligi haqida soʻz ochadi: «Biz osiyoliklar, xususan turkistonliklar dumba so-tub, chandir chaynaymiz, qaymoq berub sut oshiyimiz, non oʻrniga kesak tishlaymiz...»

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston, yoxud axloq. T., 2008.
2. Mustaqillik davri adabiyoti. Toshkent., 2004.
3. Begali Qosimov va boshqalar. Milliy uygʻonish davri oʻzbek adabiyoti. Toshkent “Maʼnaviyat” 2004.
4. Mirzayev S. Oʻzbek adiblari. “Fan”. 2002.
5. Abdulla Avloniy. Tanlangan asarlar. T., 2008